

DOROTA ROSIŃSKA

DOZORY KOŚCIELNE W ZAGŁĘBIU DĄBROWSKIM NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

Zagłębie Dąbrowskie ukształtowało się jako region w drugiej połowie XIX w. w następstwie rozwoju górnictwa węgla kamiennego, hutnictwa żelaza i cynku, przemysłu metalowego i włókienniczego, a także sieci kolejowej. Wobec obowiązujących rozwiązań prawnych w odniesieniu do ówczesnej struktury organizacyjnej Kościoła rzymskokatolickiego w Królestwie Polskim w latach 1867-1914 najważniejsze wydaje się utożsamienie regionu z powiatem będzińskim w granicach z lat 1885-1926. Dekanat będziński niewiele przekraczał obszar powiatu.

Wykazy świętopietrza płaconego przez proboszczów z obszaru późniejszego Zagłębia Dąbrowskiego z lat 1325-1327 informują o istnieniu parafii rzymskokatolickich w: Będzinie, Ciągowicach, Czeladzi, Grodźcu, Koziegłówkach (Stare Koziegłowy), Kromolowie, Leśniowie, Niegowej, Przybynowie, Sączowie, Siemoni, Siewierzu, Wojkowicach Kościelnych i Żarkach. W drugiej połowie XIV i XV w. powstały parafie w: Chruszczobrodzie, Koziegłowach, Mrzygłodzie, Targoszytach i Włodowicach¹.

W średniowieczu obszar późniejszego regionu został pokryty gęstą siecią parafialną odpowiadającą potrzebom wiernych. Dlatego w czasach nowożytnych powstały tylko dwie parafie. W 1615 r. pierwszą założono w Skarżycach, a w 1675 r. drugą w Gołonogu. W 1522 r. doszło do połączenia parafii w Leśniowie i Żarkach².

W pierwszej połowie XIX w. powstały także dwie nowe parafie. W 1802 r. utworzono parafię w Niegowonicach, a w 1826 r. w Nivce,

¹ Zob. D. Rosińska, *Sieć parafialna w Zagłębiu Dąbrowskim na przełomie XIX i XX w.*, „Nasza Przeszłość”, 98(2002), s. 394.

² Tamże, s. 395-396.

którą w 1852 r. przeniesiono do Zagórza³. Dopiero rozwój gospodarczy w drugiej połowie XIX wieku spowodował zasadniczą zmianę sieci parafialnej w Zagłębiu Dąbrowskim związaną z szybkim wzrostem liczby ludności osiedlającej się w nowopowstających osadach przemysłowych lub przekształcających się dawnych wsiach. Nowe parafie założono w: 1890 r. w Dąbrowie (Górnicy), w 1899 r. w Sosnowcu (śródmieście), w 1903 r. w Bobrownikach, Pińczycach i Zawierciu, w 1906 r. ponownie w Niwce, w 1907 r. w Sielcu Starym (dzielnica Sosnowca), w 1908 r. w Łęce i Porębie Mrzygłodzkiej, w 1909 r. w Sielcu Nowym (dzielnica Sosnowca) i Żychlicach, w 1910 r. w Ząbkowicach, w 1911 r. w Myszkowie, Pogoni (dzielnica Sosnowca) i Strzemieszycach Wielkich oraz w 1913 r. w Choroni⁴.

W Królestwie Kongresowym od 1824 r. organami zarządzającymi finansami i majątkiem parafii rzymskokatolickich były Dozory Kościelne. Składały się one z trzech członków wybieranych na zebraniach parafialnych na sześcioletnią kadencję. Czynne i bierne prawo wyborcze mieli tylko mężczyźni-obywatele rosyjscy wierni danej parafii, którzy ukończyli 21 lat, oraz posiadali we wsiach ziemię, a w miastach nieruchomość lub źródło stałego dochodu i płacili podatki. Jeżeli członek dozoru zmarł, zrezygnował lub został odwołany, przeprowadzano wybory uzupełniające. Członkami dozoru nie mogły być osoby skazane za przestępstwa kryminalne, biorące udział w działalności antypaństwowej, nagannie prowadzące się pod względem moralnym, a także analfabeci. Wybory były przeprowadzane na polecenie naczelnika powiatu. Aby były prawomocne musiało w nich wziąć udział co najmniej 50% uprawnionych wiernych. Członkowie pełnili funkcje honorowo i byli zatwierdzani przez gubernatora. Bez wyborów dozorum przewodniczyli początkowo kolatorzy – właściciele miejscowych dóbr ziemskich, utrzymujący niekiedy do 1865 r. księży oraz obiekty kultu religijnego. W związku z uwłaszczeniem chłopów w 1864 r. i likwidacją w wielu siedzibach parafii majątków ziemskich, na mocy ukazu cesarza Aleksandra II z 1878 r. przewodniczącymi (prezesami) dozorów stali się w parafiach wiejskich wójtowie gmin administracyjnych, a w miejskich burmistrzowie lub prezydenci miast. Jeżeli wy-

---

³ Tamże, s. 397-398.

⁴ Tamże, s. 400-411.

mienieni nie mogli pełnić funkcji osobiście, zastępowali ich wyznaczeni urzędnicy⁵.

Dzieje Dozorów Kościelnych parafii rzymskokatolickich w Zagłębiu Dąbrowskim nie były dotychczas przedmiotem badań historycznych. Podstawą źródłową ich opracowania są akta Wydziału Administracyjnego Rządu Gubernialnego Piotrkowskiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Łodzi. W aktach konsystorskich parafii znajdujących się w Częstochowskim Archiwum Metropolitalnym są sporadyczne wzmianki o Dozorach Kościelnych. Wydaje się, że w czasie opracowywania archiwaliów zostały usunięte dokumenty ich dotyczące. Brak wzmianek o Dozorach Kościelnych w zasobie Archiwum Diecezjalnego w Kielcach. Nieliczne informacje znajdują się w zespołach akt miast i gmin wiejskich przechowywanych w Archiwum Państwowym w Katowicach.

W starych parafiach wiejskich w regionie wyniki wyborów członków Dozorów Kościelnych zachowały się częściowo z lat 1893-1913.

W wyborach do Dozoru Kościelnego w Chruszczobrodzie 2/15 maja 1899 r. wzięło udział 65,2% uprawnionych wiernych. Jego członkami na lata 1899-1904 zostali chłopci Walenty Janus (38 lat, właściciel 6 mórg), Stanisław Mazurkiewicz (43 lat, 23 mórg) i Antoni Oleś (35 lat, 16 mórg). Dnia 10/23 kwietnia 1911 r. w wyborach frekwencja wyniosła 76,6%. W skład dozoru na lata 1911-1916 weszli Tomasz Białas (55 lat) oraz ponownie A. Oleś (48 lat) i S. Mazurkiewicz (52 lat). Na przewodniczącego dozoru został powołany wbrew obowiązującemu prawu ziemianin Leopold Lorek (47 lat, 270 mórg). Mimo to gubernator zatwierdził wyniki wyborów⁶.

W Ciągowicach 23 maja/5 czerwca 1899 r. w wyborach wzięło udział 67,4% uprawnionych parafian. Członkami dozoru na lata 1899-1904 zostali Bartłomiej Ciop (lat 42, właściciela 6 mórg), Konstanty Kokoszka (lat 40, 16 mórg) i Łukasz Rok (lat 38, 14 mórg). Dnia 26 września/9 października 1910 r. głosowało 66,7% uprawnionych,

---

⁵ Zob. K. Dębiński, *Dozory kościelne rzymskokatolickie w Królestwie Polskim*, Warszawa 1913; W. Jemielity, *Dozory kościelne w Królestwie Polskim*, „Prawo Kanoniczne”, 3-4(1993), s. 171-184.

⁶ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁódź), Rząd Gubernialny Piotrkowski-Wydział Administracyjny (dalej: RGP-Adm), sygn. 6222, 8387. Wobec obowiązkiwania w Królestwie Polskim w badanym okresie kalendarza juliańskiego zastosowano podwójną datację, uwzględniając kalendarz gregoriański.

k którzy na członków dozoru na lata 1911-1916 powołali tylko Piotra Gałkę i Bartłomieja Szewczyka. Dopiero 24 lipca/6 sierpnia 1911 r. przy frekwencji 70,4% odbyły się wybory trzeciego członka, którym został ponownie B. Ciop. Wbrew prawu w 1910 r. prezesem dozoru ustanowiono właściciela majątku Jana Zawadzkiego, a gubernator zatwierdził ten wybór⁷.

W wyborach do Dozoru Kościelnego w Koziegłówkach 1/13 sierpnia 1899 r. wzięło udział 61,2% uprawnionych parafian, a 29 września/12 października 1913 r. – 55,9%. W wyniku pierwszych członkami na lata 1899-1904 zostali Marian Bereza, Ignacy Dziuk i Wojciech Węgrzyn, a drugich na lata 1914-1919 Antoni Będkowski (52 lata), Jan Kozak (54 lata) i Wojciech Sojka (54 lata). Wcześniej dozór tworzyli Jan Marchewka oraz wspomniani I. Dziuk i W. Węgrzyn. W 1913 r. na przewodniczącego powołano miejscowego ziemianina Jana Rutkę (56 lat). Zgodnie z prawem gubernator nie zatwierdził wyboru J. Rutki, a także J. Kozaka bez podania powodu⁸.

W Niegowej 22 sierpnia/4 września 1899 r. w wyborach członków dozoru wzięło udział 73,0% uprawnionych, którzy na lata 1900-1905 powołali Michała Lamcha, Wincentego Mazanka i Szymona Szczygła. Również i w tej parafii złamano obowiązujące prawo i prezesem uczyniono właściciela majątku Jana Kucharskiego, który ten urząd piastował już od 1895 r. W tym przypadku gubernator zatwierdził wybory pomimo naruszenia prawa⁹.

W wyborach do Dozoru Kościelnego w Przybynowie na lata 1898-1903, które odbyły się z opóźnieniem 1/14 sierpnia 1899 r. frekwencja wyniosła 73,6%. Jego członkami zostali chłopci Józef Majchrzak (45 lat, właściciel 11 mórg), Jan Okularczyk (37 lat, 16 mórg) i Józef Tkacz (50 lat, 7 mórg). W kolejnych wyborach 25 kwietnia/8 maja 1904 r. udział wzięło 75,5% uprawnionych parafian, ale na lata 1904-1909 wybrano tylko dwóch członków dozoru Piotra Filipczaka i Piotra Potempskiego oraz przewodniczącego męża ziemianki Jadwigi – Edwarda Bylińskiego, jako jej przedstawiciela. Dnia 22 sierpnia/4 września tego samego roku 60,5% uprawnionych wiernych wybrało trzeciego członka Dozoru Kościelnego Ignacego Ociepkę. Wybory, w tym E. Bylińskiego

---

⁷ APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6221, 8410.

⁸ Tamże, sygn. 6256, 8734.

⁹ Tamże, sygn. 6293.

zostały zatwierdzone przez gubernatora. Po śmierci P. Filipczaka, 5/18 lipca 1907 r. odbyły się wybory uzupełniające przy frekwencji 54,0%. Na wakujący urząd powołano wspomnianego J. Okularczyka¹⁰.

W Sączowie w wyborach 24 stycznia/5 lutego 1893 r. przy frekwencji 60,0% na członków dozoru na lata 1893-1898 powołano Franciszka Gwoździa, Józefa Hetmańczyka i Ludwika Nowaka. Z opóźnieniem, bo 12/25 marca 1900 r. odbyły się wybory na lata 1899-1904. W skład dozoru weszli Szymon Dydak i Jan Kocot oraz ponownie F. Gwoźdź. Gubernator zatwierdził wybory dopiero po dwóch latach, co wynikało z opóźnienia przesłania raportu przez naczelnika powiatu¹¹.

W wyborach do Dozoru Kościelnego w Siemoni na lata 1892-1897 przeprowadzonych z opóźnieniem, bo 17/29 stycznia 1893 r., wzięło udział 72,1% uprawnionych parafian. W ich wyniku członkami zostali Antoni Nowak, Józef Pawełczyk i Wincenty Smułka. J. Pawełczyk nie został zatwierdzony przez gubernatora piotrkowskiego, bowiem jako wójt gminy Bobrowniki nie mógł być wybrany członkiem Dozoru Kościelnego. Dnia 9/22 stycznia 1894 r. przy frekwencji 53,0% odbyły się wybory uzupełniające, w wyniku których na członka dozoru powołano Stanisława Czarskiego. Wybory dozoru na lata 1898-1903 odbyły się także z opóźnieniem 2/14 czerwca 1900 r. i wzięło w nich udział 51,5% wiernych. Członkami zostali Tomasz Bartusik, Stanisław Malina i Jan Sznura. Gubernator zatwierdził ich dopiero w dwa lata później bowiem wtedy przesłał raport o wynikach wyborów naczelnik powiatu. Dnia 7/20 marca 1904 r. wyłoniono dozór na lata 1904-1909 w składzie Ignacy Mitas, Feliks Skrzypiec i Józef Trefon. W wyborach wzięło udział 66,0% uprawnionych parafian. Dnia 31 stycznia/13 lutego 1910 r. odbyły się wybory członków na lata 1910-1915 przy frekwencji 52,2%. Na członków powołano Józefa Flaka, Józefa Pitasa i Stanisława Szpura. W 1911 r. J. Pitas poprosił o zwolnienie z zajmowanej funkcji z powodu dużej odległości dzielącej go od kościoła. W wyniku wyborów uzupełniających 2/15 października tego samego roku, w których wzięło udział 70,9% wiernych, zastąpił go Józef Piekarski¹².

¹⁰ Częstochowskie Archiwum Metropolitalne (dalej: CzAM), Akta konsystorskie (dalej: Ak) Przybyńów, sygn. II 60, k. 589; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6255, 7297.

¹¹ Tamże, sygn. 6755, 9086.

¹² CzAM, AkBobrowniki, sygn. II 46, k. 143; CzAM, AkSiemonia, sygn. II 179, k. 934; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6756, 7219, 8180, 9084.

W parafii Skarżyce członkami Dozoru Kościelnego w latach 1881-1886 byli Jan Domagała, Adam Granat i Franciszek Leks. W wyborach 31 stycznia/12 lutego 1893 r. wzięło udział 58,3% uprawnionych parafian, 29 sierpnia/11 września 1899 r. – 58,7%, a 17/30 kwietnia 1911 r. – 69,6%. W wyniku pierwszych wyborów na członków na lata 1893-1898 powołano Ludwika Leksa, Łukasza Wódkę i Józefa Zająca, w drugich na lata 1899-1904 – Jana Koclenę, Łukasza Szczygła i Andrzeja Zamorę, a w trzecich na lata 1911-1916 Karola Janeczka (34 lata), Kazimierza Kurka (47 lat) i Grzegorza Szczygła (37 lat)¹³.

W wyborach do Dozoru Kościelnego w Targoszycach 12/24 września 1899 r. frekwencja wyniosła tylko 46,8%. Mimo to gubernator zatwierdził ich wyniki. Na lata 1899-1904 wybrano wówczas Franciszka Całkę, Pawła Dambona i Teofila Krzysztofika. Wkrótce zmarł P. Dambon i 22 lutego/6 marca 1900 r. odbyły się wybory uzupełniające, w których wzięło udział także 46,8% uprawnionych wiernych. Na wakujący urząd powołano Szczepana Kurzeję (40 lat). Również i ten wybór został zatwierdzony. W latach 1905-1910 członkiem dozoru był między innymi Piotr Jakubczyk, a w latach 1911-1916 Jacenty Adamczyk i wspomniany T. Krzysztofik. Po śmierci P. Jakubczyka wyborach uzupełniających 13/26 czerwca 1910 r., przy udziale 50,0% parafian na członka powołano Józefa Wojdasa (60 lat)¹⁴.

W Wojkowicach Kościelnych w wyborach 31 grudnia 1892 r./12 stycznia 1893 r. wzięło udział 51,3% uprawnionych wiernych. Członkami dozoru w latach 1893-1898 zostali wójt gminy Jan Ciepliński oraz chłopci Stefan Magaczewski i Jan Pasamonik. Gubernator nie zauważył naruszenia obowiązującego prawa i zatwierdził wybranych, w tym wójta. W kolejnych wyborach 25 lipca/6 sierpnia 1899 r. frekwencja wyniosła 80,4%, a członkami dozoru na lata 1899-1904 wybrano Józefa Jaworka, Tomasza Straszaka i Stefana Malczewskiego. Dnia 20 lutego/5 marca 1911 r. głosy oddało 52,1% uprawnionych parafian a w skład dozoru na lata 1911-1916 powołano Stanisława Chrobaka (51 lat), Antoniego Dydaka (32 lata) i Franciszka Landeckiego (44 lata)¹⁵.

Frekwencja w wyborach do Dozorów Kościelnych w starych wiejskich parafiach wahała się od 46,8 do 80,4%, średnio wynosząc

¹³ CzAM, AkSkarżyce, sygn. II 63, k. 895; APLódź, RGP-Adm, sygn. 6276, 8383, 9085.

¹⁴ CzAM, AkTargoszyce, sygn. II 64, k. 445; APLódź, RGP-Adm, sygn. 6292, 8226.

¹⁵ Tamże, sygn. 6277, 8368, 9077.

62,6%. Tylko w Targoszycach brało udział poniżej połowy uprawnionych wiernych. Mogło to wynikać z antagonizmu dzielącego mieszkańców parafii. Wierni z Mierzęcic i pobliskich wsi utrzymywali kaplicę i w większości chyba nie byli zainteresowani wyborami dozoru w Targoszycach zdominowanego przez mieszkańców Przeczyc i okolicznych wsi. Na frekwencję w wyborach w Siemoni 1900 r. wpływ miała kwestia wydzielenia części jej obszaru i kształtowania się nowej parafii w Bobrownikach. Wydaje się, że wśród członków dozorów dominowali średniozamożni chłopci. Ich wiek wahał się od 32 do 60 lat, sięgając średnio 44. W Chruszczobrodzie w 1899 i 1911 r. oraz Koziegłówkach w 1899 r. wybrano po dwie te same osoby, a w Ciągowicach w 1899 i 1911 r., Przybynowie w 1899 i 1907 r., Sączowie w 1893 i 1899 r. oraz Targoszycach w 1899 i 1911 r. po jednej. Wydaje się, że zjawisko piastowania urzędów przez kolejne kadencje, nie należało do częstych. Spośród 27 zachowanych wyników wyborów tylko 4 odbyły się z jedno lub dwuletnim opóźnieniem, co wynikało chyba z niedopatrzania naczelnika powiatu. Znane są także dwa przypadki opóźnienia zatwierdzenia wybranych członków, co było również niedopatrzaniem naczelnika. Poza niewystarczającą frekwencją, część wyborów odbywało się z naruszeniem obowiązującego prawa. W Chruszczobrodzie w 1911 r., w Ciągowicach w 1910, Koziegłówkach w 1913 r., Niegowej w 1895 i 1899 r. oraz Przybynowie w 1904 r. na przewodniczącego dozorów wierni powołali właścicieli miejscowych majątków ziemskich, co wynikało z odwołania się do tradycji kolatorów. Tylko w Koziegłówkach ziemianin nie został zatwierdzony przez gubernatora. Wobec ogromu obowiązków ciążyących na gubernatorze mógł on bez podpowiedzi podległego mu naczelnika powiatu nie zauważyć uchybienia. W 1893 r. w Siemoni i Wojkowicach Kościelnych członkiem dozoru wybrano wójta gminy, przy braku sprzeciwu gubernatora.

W starych parafiach w osadach handlowo-rzemieślniczych wyniki wyborów członków Dozorów Kościelnych zachowały się częściowo z lat 1899-1912. Osady te do reformy administracyjnej lat 1869-1870 były miastami. Zachowały tradycyjny charakter społeczno-gospodarczy, pełniąc role lokalnych ośrodków handlowo-rzemieślniczych. Większość ich mieszkańców było kupcami lub rękodzielnikami równocześnie prowadząc małe gospodarstwa rolne. Parafie obejmowały także po kilka okolicznych wsi.

W wyborach do Dozoru Kościelnego w Kromolowie 1/14 grudnia 1902 r. wzięło udział 78,0% uprawnionych parafian. Na lata 1903-1908 członkami zostali Franciszek Bilnicki, Antoni Paluchowski i Bartłomiej Florczyk. Wybory na lata 1909-1914 odbyły się z opóźnieniem 17/30 stycznia 1910 r., przy frekwencji 68,6%. Członkami wybrano Jana Cholewkę, Szczepana Figla i Franciszka Paluchowskiego. F. Paluchowski dokonał kradzieży i został skazany. Było to podstawą zwolnienia go z urzędu. Dnia 29 maja/11 czerwca 1911 r. odbyły się wybory uzupełniające, w których wzięło udział 55,0% uprawnionych. Nowym członkiem dozoru został Józef Nowakowski (52 lata)¹⁶.

W Koziegłowach dopiero 25 lipca/7 sierpnia 1899 r. odbyły się wybory na kadencje lat 1898-1903 przy frekwencji 63,3% uprawnionych wiernych. Członkami dozoru wyłoniono Karola Cesarza, Jana Góreckiego i Feliksa Świerczewskiego, który pełnił urząd członka także w poprzedniej kadencji. Dnia 12/25 października 1903 r. przy frekwencji 67,0% parafianie wybrali na lata 1904-1909 członkami dozoru Karola Bugajskiego (52 lata), Jana Jańca (45 lata) i Ignacego Puszczewicza (55 lata). Natomiast w wyborach na kadencję lat 1910-1915, które odbyły się 15/28 maja 1911 r. uczestniczyło 50,1% wiernych, którzy powołali Antoniego Kubacińskiego (47 lat), Ignacego Rutkiewicza (50 lat) i Jana Polaka (48 lat)¹⁷.

Wybory do Dozoru Kościelnego w Mrzygłodzie na lata 1898-1903 przeprowadzono z opóźnieniem 28 sierpnia/9 września 1899 r. przy frekwencji 78,9%. Jego członkami zostali Szymon Marszałek, Jan Rakowiecki i Jan Szwedowski. Dnia 3/16 maja 1902 r. gubernator na wniosek naczelnika powiatu odwołał dwóch pierwszych z pełnionych urzędów, bowiem bez uzyskania zgody prezesa Dozoru Kościelnego decydowali o wykonywaniu robót budowlanych obiektów sakralnych. Budziło to niezadowolenie większości parafian, którzy wnosili skargi do administracji państwowej. Dnia 26 maja/8 czerwca 1902 r. w wyborach uzupełniających na lata 1902-1903, w których udział wzięło 67,9% uprawnionych wiernych na nowych członków powołano Jakuba Ćwiczekowskiego (35 lat) i Antoniego Kempę (44 lata), który był kasjerem miejscowej kasy pożyczkowo-oszczędnościowej. Gubernator jednak nie zatwierdził na urząd pierwszego z nich bez podawania powodu. Dnia

¹⁶ Tamże, sygn. 6882, 8134.

¹⁷ Tamże, sygn. 6289, 7088, 8403.

23 stycznia/5 lutego 1903 r. odbyły się wybory na lata 1904-1909 przy udziale 52,8% parafian. W ich wyniku członkami zostali chłopi, wspomniany A. Kempa (45 lat, właściciel 18 mórg ziemi), Bartłomiej Marzafek (60 lat, 7 mórg) i Andrzej Pawlik (47 lat, 6 mórg)¹⁸.

W Siewierzu członkami Dozoru Kościelnego w latach 1894-1899 byli szlachcic Bolesław Bontani (56 lat, właściciel 6 mórg i zarządca budynków) oraz chłopi Stanisław Sokół (62 lat, 30 mórg i zarządca budynków) i Wincenty Wydera (57 lat, 61 mórg i ławnik sądu gminnego). Dnia 12/24 września 1899 r. udział w wyborach na lata 1900-1905 wzięło 64,8% uprawnionych wiernych. Na członków powołano Ludwika Bacię oraz wspomnianych B. Bontaniego i S. Sokoła. W latach 1906-1911 członkami dozoru byli ponownie L. Bacia i S. Sokół oraz Piotr Gałuszka, po śmierci którego w 1910 r. zastąpił go Paweł Bronikowski. Dnia 1/14 czerwca 1912 r. przy frekwencji 56,0% członkami dozoru na lata 1912-1917 wybrano Jana Koronowicza (42 lata), Franciszka Korusiewiczza (41 lata) i Antoniego Myrtę (51 lata)¹⁹.

W wyborach do Dozoru Kościelnego we Włodowicach 8/20 sierpnia 1899 r. frekwencja wyniosła 61,5%, 26 października/8 listopada 1903 r. – 73,6%, a 28 listopada/11 grudnia 1910 r. – 57,8%. Jego członkami na lata 1898-1903 zostali Józef Bąbski, Antoni Mucha i Józef Pal, na lata 1904-1909 ponownie J. Bąbski (51 lat, właściciel 17 mórg ziemi) i A. Mucha (55 lat, 25 mórg) oraz Jan Wieprzycki (44 lata, 8 mórg), a na lata 1910-1915 Tomasz Dorabisz (52 lata), Kajetan Jan Utracki (54 lat) i Andrzej Wątrobski (55 lat). J. Bąbski piastował ten urząd już w latach 1892-1897²⁰.

W Żarkach w latach 1893-1899 członkami Dozoru Kościelnego byli Karol Pyżyński, Józef Romański i Kazimierz Stępień. Dnia 1/14 sierpnia 1899 r. w wyborach na lata 1900-1905 wzięło udział 67,2% uprawnionych parafian. W skład dozoru weszli członkowie Bronisław Nocuń, Antoni Sularz i Gustaw Szydłowski oraz powołano jako przewodniczącego reprezentanta miejscowego ziemianina Jana Ordęgę. Mimo naruszenia prawa gubernator zatwierdził wybory²¹.

¹⁸ Tamże, sygn. 6296, 7090.

¹⁹ Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: APKat), Akta gminy Siewierz (AgSiewierz), sygn. 411, 731, 845, 938; APLódź, RGP-Adm, sygn. 6290, 8606.

²⁰ Tamże, sygn. 6260, 7076, 8277.

²¹ CzAM, AkŻarki, sygn. II 67, k. 153; tamże, AkLeśniów, sygn. II 69, k. 56; APLódź, RGP-Adm, sygn. 6258.

Frekwencja w wyborach do Dozorów Kościelnych starych parafii w osadach wahała się od 50,1 do 78,9%, średnio wynosząc 65,5%. Wśród wybranych członków dominowali właściciele średnich i dużych gospodarstw rolnych. Ich wiek wahał się od 35 do 74 lat, wynosząc średnio 54. Wydaje się, że wybierano osoby zamożne w średnio starszym wieku, cieszące się znacznym uznaniem społecznym. Aż przez trzy kadencje dwóch członków piastowało urzędy w Siewierzu w latach 1894-1911, a jeden we Włodowicach 1892-1910. Przez dwie kadencje po jednym zasiadło w dozorach w Koziegłowach w latach 1892-1903, Mrzygłodzie 1902-1909 i Włodowicach 1898-1910. W Siewierzu dopiero podeszły wiek dwóch byłych członków dozoru prawdopodobnie spowodował ich rezygnację z udziału w wyborach. Wystąpiły trzy przypadki przeprowadzenia wyborów z rocznym opóźnieniem. Wbrew obowiązującemu prawu w Żarkach w 1899 r. na przewodniczącego powołano reprezentanta miejscowego ziemianina. W Mrzygłodzie członkowie dozoru naruszyli prawo podejmując decyzję o przeprowadzeniu inwestycji za co zostali usunięci z urzędu przez gubernatora w 1902 r.

W drugiej połowie XIX w. głównie w południowej części Zagłębia Dąbrowskiego rozpoczął się proces uprzemysłowienia. Spowodowało to znaczną migrację ludności, początkowo wewnętrzną, a później imigrację spoza regionu. Industrializacja objęła także miejscowości, w których istniały dawne parafie. Jedną z osad handlowo-rzemieślniczych i niektóre wsie zaczęły się przekształcać w osady przemysłowe. Zachowały się częściowo wyniki wyborów do Dozorów Kościelnych tych parafii z lat 1892-1913.

W Czeladzi, która była wcześniej miastem, frekwencja wyborcza 6/18 grudnia 1892 r. wyniosła 72,6%. W ich wyniku na lata 1893-1898 członkami dozoru wybrano Franciszka Domańskiego, Nikodema Madłę i Jana Rączaszka. Z względu na swój wiek zrezygnowali oni 8/20 kwietnia 1895 r. z pełnionych urzędów. Dnia 25 czerwca/7 lipca 1895 r. odbyły się wybory przedterminowe przy udziale 72,9% uprawnionych wierzni. Członkami na lata 1895-1900 zostali Wincenty Kubisiak, Jan Szyja i Mateusz Trojak. Pełnili oni ponownie urzędy w latach 1901-1906. Dnia 16/29 stycznia 1911 r. w wyborach dozoru na lata 1911-1916 wzięło udział 72,2% parafian. W jego skład weszli Grzegorz Baciński (47 lat), Franciszek Michalik (31 lat) i Józef Rączaszek (37 lat)²².

²² CzAM, AkCzeladź, sygn. II 48, k. 921-922; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 8333, 9071.

W wyborach do Dozoru Kościelnego w Gołonogu 25 listopada/8 grudnia 1901 r. frekwencja wyniosła 70,7%. Jego członkami na lata 1901-1906 zostali Józef Bagiński, Antoni Korus i Antoni Pawłowski. W latach 1907-1911 byli nimi Karol Juszczyk, Piotr Lorens i Józef Wartak. Dnia 9/22 października 1911 r. odbyły się wybory, w których zostali oni powołani ponownie na urzędy na lata 1911-1916, a przewodniczącym dozoru wbrew prawu ustanowiono dyrektora kopalni „Flora” Felicjana Gadomskiego. Dnia 9/22 czerwca 1913 r. przy udziale 55,6% uprawnionych wiernych odbyły się wybory uzupełniające na miejsce zmarłego K. Juszczyka i J. Wartaka, który zrezygnował. W skład dozoru weszli Ludwik Ders (46 lat) i Jacenty Konowski (44 lat)²³.

W Grodźcu 10/22 stycznia 1893 r. frekwencja w wyborach do dozoru wyniosła 51,7%. Jego członkami na lata 1893-1898 zostali Franciszek Bacia, Szymon Kuchta i Franciszek Paluchiewicz. Na przewodniczącego powołano ziemianina i przemysłowca Stanisława Ciechanowskiego bez sprzeciwu ze strony gubernatora. Dnia 10/22 października 1899 r. odbyły się wybory członków dozoru na lata 1899-1904. W jego skład weszli Stanisław Czajer, Wincenty Lis i ponownie F. Paluchiewicz, a przewodniczącym ustanowiono powtórnie S. Ciechanowskiego. Gubernator zatwierdził przewodniczącego i dwóch członków, ale odmówił zatwierdzenia F. Paluchiewicza, który w międzyczasie dokonał przestępstwa. W następstwie 3/16 lutego 1902 r. odbyły się wybory uzupełniające, w których wzięło udział 54,4% parafian. Na trzeciego członka powołano Jacentego (Jacka) Capałę²⁴.

Frekwencja w wyborach do Dozorów Kościelnych w starych parafiach w osadach i wsiach podlegających procesowi industrializacji wahała się od 51,7 do 72,9%, średnio wynosząc 64,3%. Wyraźnie niższa była w Grodźcu, ale brak wyraźnej przyczyny tego stanu rzeczy. Może była nią hegemonia społeczno-gospodarcza przedsiębiorcy S. Ciechanowskiego, do którego należała większość ziemi i zakładów przemysłowych w osadzie i okolicy. Znajdowała ona odbicie w czasie elekcji. Wiek wybranych członków wahał się od 31 do 47 lat, średnio wynosząc 41 lata. W Czeladzi w 1895 i 1901 r., a w Gołonogu w 1907 i 1911 r. wybrano powtórnie po trzech członków. Wbrew obowiązującemu prawu

²³ CzAM, AkGołonóg, sygn. II 177, k. 801-803, 877; APKat, Akta gminy olkusko-siewierskiej, sygn. 436; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6684, 8715.

²⁴ Tamże, sygn. 6377, 9076.

w Grodźcu w 1893 i 1899 r., a w Gołonogu w 1911 r. na przewodniczących dozorów powołano odpowiednio ziemianina-przemysłowca oraz dyrektora towarzystwa górniczego. Wzrost liczby i zamożności katolików oraz antagonizmy z mieszkańcami siedzib dotychczasowych parafii doprowadziły do powstania nowych we wsiach. Zachowały się częściowo wyniki wyborów do ich dozorów z lat 1899-1910.

W Bobrownikach jeszcze przed utworzeniem samodzielnej parafii 7/19 lutego 1899 r. odbyły się wybory członków dozoru przy kościele filialnym należącym do Siemoni. Było to wynikiem zerwania więzów już wówczas między mieszkańcami wsi a pozostałymi parafianami. W wyborach wzięło udział 60,0% uprawnionych wiernych. Członkami zostali chłopci Tomasz Bartusiak (44 lata, właściciel 6 mórg), Paweł Witek (62 lata, 11 mórg) i Stanisław Zabiegała (37 lat, 11 mórg). Po formalnym powstaniu parafii, w pierwszych wyborach do Dozoru Kościelnego 14/27 marca 1904 r. frekwencja osiągnęła 89,5%. W jego skład weszli na lata 1904-1909 Paweł Opar, Paweł Rabuś i Andrzej Supel. W następnych wyborach wzięło udział tylko 63,0% parafian. Członkami dozoru na lata 1910-1915 zostali Andrzej Głogowski, Józef Kulasik i Tomasz Warmuz²⁵.

Pierwsze wybory do Dozoru Kościelnego w Łęce przeprowadzono 21 lutego/6 marca 1910 r. przy udziale 68,1% uprawnionych wiernych. Na jego członków na lata 1910-1915 powołano Wawrzyńca Kucabę (54 lata), Walentego Trzewiczeka (54 lata) i Wojciecha Uzdawskiego. Wobec skazania W. Kucaby za rozbój nie został on zatwierdzony przez gubernatora. Dnia 12/25 czerwca 1910 r. odbyły się wybory uzupełniające i wakujący urząd zajął Filip Łydek (39 lat, właściciel 13 mórg ziemi)²⁶. W Niegowonicach 16/28 maja 1899 r. przeprowadzono wybory Dozoru Kościelnego przy frekwencji 91,6%. Jego członkami na lata 1899-1904 zostali Paweł Czapla (58 lat, właściciel 150 mórg ziemi), Walenty Serwicki (41 lat, 11 mórg) i Stefan Żmuda (41 lat, właściciel 12 mórg). Na przewodniczącego dozoru powołano ziemianina Stanisława Ciechanowskiego, który mianował swoim przedstawicielem G. Skińskiego²⁷.

²⁵ CzAM, AkBobrowniki, sygn. II 46, k. 11, 57, 65; APLódz, RGP-Adm, sygn. 7220, 8181, 9084.

²⁶ Tamże, sygn. 8148.

²⁷ Tamże, sygn. 6223.

Pierwsze wybory Dozoru Kościelnego w Pińczycach odbyły się 13/26 czerwca 1903 r. z udziałem aż 98,4% uprawnionych wiernych. W jego skład weszli Stefan Cichy, Jan Mularczyk i Łukasz Prabowski²⁸.

Frekwencja w wyborach do Dozorów Kościelnych w nowych parafiach powstałych we wsiach wahała się od 60,0 do 98,4%, średnio wynosząc 77,3%. Szczególnie wysoka była ona w pierwszych wyborach po założeniu parafii. Jednak wśród wiernych w Boborownikach wkrótce ujawnił się konflikt, istniejący w Łęce od powstania parafii, które wpłynęły na odsetek biorących udział w głosowaniu²⁹. Wśród wybranych członków dozoru znaczący udział mieli średniozamożni i zamożni chłopci. Wbrew prawu w Niegowonicach w 1899 r. na jego przewodniczącego powołano ziemianina.

Rozwój gospodarczy doprowadził do ukształtowania się osad, które ściągały między innymi katolików, początkowo z rolniczych części Zagłębia Dąbrowskiego, a później spoza regionu. Szybki wzrost liczby ludności w nich spowodował konieczność powstania nowych parafii. Wyniki wyborów do ich Dozorów Kościelnych zachowały się częściowo z lat 1892-1913.

W skład pierwszego Dozoru Kościelnego w Dąbrowie (Górnicej) w latach 1891-1896 wchodził zarządca kopalni Antoni Bartnik (53 lata), kupiec Antoni Hachulski (49 lat, właściciel 3 mórg ziemi) i Antoni Jaworski (51 lat, 6 mórg). Z opóźnieniem 21 czerwca/4 lipca 1898 r. przeprowadzono wybory członków na lata 1897-1902 przy udziale 73,6% uprawnionych parafian, którymi zostali ponownie A. Hachulski i A. Jaworski oraz wicedyrektor „Huty Bankowej” Henryk Cichowski. Ponieważ H. Cichowski opuścił parafię, 20 stycznia/2 lutego 1902 r. odbyły się wybory uzupełniające przy frekwencji 51,9%. Na wakujący urząd powołano dyrektora „Huty Bankowej” Wiktora Wasiutyńskiego. Dnia 8/21 grudnia 1903 r. 81,1% wiernych wybrało na lata 1903-1908 do dozoru ponownie A. Hachulskiego i W. Wasiutyńskiego oraz Aleksandra Chojnowskiego. W latach 1909-1914 członkami byli Błażej Bołdys, Edward Mauzagen i Ludwik Zaboruda³⁰.

²⁸ Tamże, sygn. 7024.

²⁹ D. R o s i ń s k a, op. cit., s. 407-408, 410.

³⁰ CzAM, AkDąbrowa Górnica, sygn. II 176, k. 379; APKat, Akta miasta Dąbrowy Górnicej (AmDG), sygn. 43, 61, 64, 73, 86, 94, 188; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6117, 6213, 6931.

Wybory do pierwszego dozoru w Myszkowie na lata 1911-1916 odbyły się 13/26 lutego 1911 r. przy udziale 83,3% uprawnionych parafian. W jego skład weszli Franciszek Kuras (właściciel 14 mórg), ziemianin Włodzimierz Modzelewski (311 mórg) i właściciel papierni Aleksander Steinhagen. Wbrew prawu na przewodniczącego dozoru powołani właściciela majątku ziemskiego Józefa Bauererca (2100 mórg). Gubernator zatwierdził wszystkich wybranych³¹.

Dnia 17/30 listopada 1913 r. 68,4% wiernych wybrało członków Dozoru Kościelnego w Niwce na lata 1914-1919. Zostali nimi Jan Hera (59 lat), Józef Spytkowski (54 lata) i Józef Piątek (70 lat)³².

W Porębie Mrzygłodzkiej 3/16 grudnia 1913 r. wyłoniono skład drugiego dozoru na lata 1914-1919 przy frekwencji 60,7%. Jego członkami zostali Antoni Góralczyk, Kazimierz Mizera i Jerzy Turek³³.

Wybory do pierwszego Dozoru Kościelnego w Strzemieszycach Wielkich na lata 1912-1917 przeprowadzono 25 września/8 października 1911 r. przy udziale 50,2% parafian. W jego skład weszli Franciszek Bilewicz (38 lat), Józef Łuckoś (58 lat) i Jakub Figiel (52 lata). Jako przewodniczącego powołano wbrew prawu Józefa Dworzańczyka (39 lat). Po opuszczeniu przez niego na stałe parafii 28 marca/10 kwietnia 1912 r. przy frekwencji 51,1% wiernych nowym prezesem wybrano Piusa Sadkowskiego (64 lata). Jednak ze względu na stan zdrowia zrezygnował z urzędu. Na zebraniu 16/29 grudnia 1912 r. przy udziale 54,4% wiernych na przewodniczącego powołano Stanisława Iżyckiego (52 lata). Gubernator każdorazowo zatwierdzał wybory³⁴.

W Zagórzcu 20 września/3 października 1892 r. w wyborach członków Dozoru Kościelnego na lata 1893-1898 wzięło udział 65,9% uprawnionych wiernych. W jego skład weszli chłopci Jan Błasik (62 lata, właściciela 12 mórg ziemi) i Józef Jędrusik (51 lat, 6 mórg) oraz dyrektor Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich Jan Surżycki, który później wyjechał na stałe do Warszawy. Przy udziale 79,9% parafian na wakujący urząd 14/27 maja 1895 r. powołano Mateusza Bilskiego (48 lat, 6 mórg). W wyborach dozoru na lata 1899-1904, które odbyły się 25 lipca/6 sierpnia 1899 r., fre-

³¹ Tamże, sygn. 8351.

³² Tamże, sygn. 8752.

³³ Tamże, sygn. 8736.

³⁴ APKat, AgSiewierz, sygn. 975; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 5531, 8459.

kwencja wyniosła 61,4%. W jego skład weszli Tomasz Augustynik, Antoni Bielski i Jan Szklanik, których gubernator zatwierdził na lata 1900-1905. Dnia 12/25 sierpnia 1912 r. wybrano członków na lata 1912-1916 przy udziale 54,0% wiernych. Zostali nimi Walenty Giel-towski (62 lat), Franciszek Jędrusik (50 lat) i Paweł Szade (63 lat). Z powodu rezygnacji P. Szade, 13/26 stycznia 1913 r. przeprowadzo-no wybory uzupełniające przy 51,2% udziale parafian i na jego miej-sce powołano Marcela Łuckosia (29 lat)³⁵.

Wybory pierwszego Dozoru Kościelnego w Zawierciu odbyły się 8/21 stycznia 1904 r. przy frekwencji 59,0%. Jego członkami zostali na lata 1904-1909 Jan Gwóźdź (44 lata), Jan Sambor (38 lat) i Jan Szafrug (60 lat), a prezesem dyrektor Towarzystwa Akcyjnego Zawiercie Piotr Strzeszewski (40 lat). Ponieważ przewodniczący opuścił na stałe osadę, na zebraniu 8/21 lipca 1907 r. 68,4% parafian na jego miejsce powołało Józefa Rumowskiego. Także i w tym przypadku wbrew obowiązujące-mu prawu gubernator zatwierdzał kolejnych prezesów dozoru³⁶.

Frekwencja w wyborach do Dozorów Kościelnych w nowych para-fiach w osadach przemysłowych wahała się od 50,2 do 83,3%, średnio wynosząc 63,3%. Szczególnie niska była ona w Strzemieszycach Wiel-kich. Może wpływ na to miało przywiązanie części wiernych do dawnej parafii w Gołonogu i brak zainteresowania działalnością nowej. Wiek wybranych członków i wybranych przewodniczących wahał się od 29 do 70 lat, średnio wynosząc 52 lata. Wiadomo tylko o rocznym opóźnieniu przeprowadzenia wyborów w Dąbrowie w 1898 r. W skład dozoru w Dąbrowie weszli między innymi chłop, dyrektorzy huty i kopalni oraz kupiec, w Myszkowie chłop, ziemianin i przemysłowiec, a w Zagórzcu chłop i dyrektor koncernu. Wbrew obowiązującemu prawu dokonano wyborów przewodniczących dozorów w Myszkowie w 1911 r., Strze-mieszycach Wielkich w 1911 i dwukrotnie w 1912 r. oraz Zawierciu w 1904 i 1907 r. W Dąbrowie wystąpiło zjawisko pełnienia urzędów przez kolejne kadencje, jeden członek przez trzy (1891-1908), a dwóch przez dwie (1891-1902 oraz 1902-1908, w tym jedną niepełną).

Na przełomie XIX i XX wieku w regionie tylko dwie miejscowości miały status miasta. Obok średniowiecznego Będzina, w 1902 r. prawa miejskie uzyskał Sosnowiec, ukształtowany w wyniku stapiania się

³⁵ APKat, AmDG, sygn. 61, 62, 71, 78; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6354, 8557, 9083.

³⁶ Tamże, sygn. 7161.

osad przemysłowych z handlowo-usługowym centrum. Wyniki wyborów do Dozorów Kościelnych parafii w obu miastach zachowały się z lat 1899-1914.

W latach 1891-1896 członkami Dozoru Kościelnego w Będzinie byli Bartłomiej Blacha, Szymon Jaworski i August Pogorzelski. W latach 1897-1900 próbowano sześciokrotnie przeprowadzić wybory na kadencję 1897-1902, ale nie odbyły się one z powodu małej liczby uprawnionych wiernych przychodzących na zebrania. Obowiązki członków pełnili początkowo nieformalnie tylko B. Blacha i A. Pogorzelski, ponieważ trzeci był członek zmarł. Gubernator 9/22 lipca 1900 r. oficjalnie powołał ich do końca 1902 r., a 4/17 września tego samego roku dokończył do nich Franciszka Sytniewskiego. B. Blacha w 1902 r. zrezygnował z pełnienia urzędu ze względu na stan zdrowia. Kolejne wybory również nie budziły zainteresowania parafian. We wrześniu 1902 r. zebrania zgromadziły tylko 3,1% i 9,1% parafian. Dlatego gubernator zatwierdził wyniki wyborów z 10/23 listopada tego roku, w których frekwencja wyniosła 13,4%. W skład dozoru weszli na lata 1903-1908 Grzegorz Łuszczarz, Stanisław Otrębski i Ignacy Warkocz. G. Łuszczarz zrezygnował z urzędu z powodu braku wolnego czasu, a S. Otrębski ciężko zachorował. Wybory uzupełniające przeprowadzono 22 maja/4 czerwca 1905 r. przy udziale 18,6% wiernych. W skład dozoru weszli Jan Herold i August Repeta. Dnia 11/24 stycznia 1909 r. odbyły się wybory dozoru na lata 1909-1914 przy udziale 26,9% parafian, ponieważ dwukrotnie wcześniejsze zebrania zgromadziły małą ich liczbę. Powołano aż czterech członków Kazimierza Kapuścika, Stanisława Kubiczka oraz wspomnianych A. Repetę i I. Warkocza, który wkrótce z wiernymi pracującymi w kopalni węgla kamiennego „Koszelew” domagał się nie zatwierdzenia wyników wyborów. Na znak protestu sam zrezygnował z możliwości pełnienia urzędu. Pozostali wybrani nie spełniali stawianych wymagań. K. Kapuścik był prawie analfabetą, S. Kubiczek organizował „milicję ludową” w czasie rewolucji w 1905 r., a A. Repeta miał powiązania finansowe ze światem przestępczym. Dlatego 19 kwietnia/2 maja 1909 r. przeprowadzono nowe wybory przy frekwencji tylko 5,4%. W skład dozoru powołano Jana Brodzińskiego, Wincentego Szamańskiego i wspomnianego S. Kubiczka, którego ze zrozumiałych względów gubernator nie zatwierdził. Ponieważ W. Szamański zrezygnował z pełnienia urzędu, 6/19 marca 1911 r. odbyły się wybory uzupełniające przy udziale 7,1% parafian. Członkami zostali

Jan Łypek i wspomniany I. Warkocz. Obaj jednak zrezygnowali z urzędów i 15/28 września 1913 r. przeprowadzono kolejne wybory uzupełniające przy frekwencji 7,1%. Nowymi członkami wybrano Stanisława Machniewskiego i Antoniego Stułę³⁷.

Pierwsze wybory do Dozoru Kościelnego w parafii Sosnowiec (obejmującej śródmieście oraz dzielnice Stary Sosnowiec i początkowo Pogoń) przeprowadzono 5/18 września 1899 r. z udziałem 199 uprawnionych wiernych. Nieznana jest ogólna liczba uprawnionych bowiem na jej obszarze była bardzo wysoka migracja ludności. Członkami dozoru na lata 1899-1904 zostali Józef Kalusiński, Karol Konieczny i Karol Michałowski. Na kadencje 1905-1910 weszli do niego ponownie K. Konieczny i K. Michałowski oraz Jakub Mosur, a na lata 1911-1916 Józef Starnicki, Józef Szafrung i Ksawery Zborowski. Pierwsze wybory do dozoru w parafii Pogoń odbyły się 13/26 lutego 1913 r. przy frekwencji 26,7%. Wyłoniono członków Stanisława Jarosińskiego, Franciszka Kokota i Szymona Tomeckiego oraz przewodniczącego Teofila Paluchewicza. Wobec wyboru ostatniego gubernator odmówił zatwierdzenia elekcji. Nowe wybory przeprowadzono 7/20 lipca tego samego roku z udziałem 23,6% parafian. W skład dozoru na lata 1913-1918 weszli Stanisław Jędrzejek oraz wspomniani T. Paluchewicz i S. Tomecki. Pierwsze wybory w parafii Sielec Stary odbyły się 10/23 sierpnia 1908 r. przy frekwencji 66,1%. Wyłoniono na lata 1908-1913 członków Aleksandra Łabusia, Jana Szlanika i Józefa Warkocza (41 lat) oraz prezesa Wojciecha Trzmiela. Dnia 15/28 września 1913 r. miało miejsce zebranie elekcyjne przy niewielkim zainteresowaniu. Na ponownym 6/19 października tego samego roku odbyły się wybory na lata 1914-1919, w których wzięło udział 8,5% wiernych. Wyłoniono Szczepana Gęborskiego, Felicjana Wiczorka i ponownie J. Warkocza (47 lat). Gubernator jednak odmówił ich zatwierdzenia z powodu niskiej frekwencji. Prawdopodobnie pierwsze wybory do dozoru w parafii Sielec Nowy przeprowadzono dopiero 22 stycznia/4 lutego 1914 r. z udziałem 29,6% uprawnionych. Jego członkami zostali na lata 1914-1919 dyrektor Gwarectwa „Hrabia Renard” Ludwik Mauve (70 lat), Stanisław Monsior (44 lat)

---

³⁷ CzAM, AkBędzin, sygn. II 175, k. 1071-1077; APKat, Akta miasta Będzina, sygn. 210; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6435, 6940, 7974, 8274, 8728.

i Kacper Staśko (46 lat). Pomimo niskiej frekwencji zostali oni zatwierdzeni³⁸.

Frekwencja w wyborach do dozorów parafii w obu miastach regionu wahała się od 3,1 do 66,1%, wynosząc średnio 18,9%. Bardzo niska była ona w parafii Będzin (obejmującej miasto, osadę Piaski i kilka okolicznych wsi) sięgając 11,3%. W wyborach pierwszego dozoru w parafii Sielec Stary wzięło udział ponad 66% wiernych. W Będzinie w latach 1897-1902 funkcjonował dozór mianowany przez gubernatora. Powodem opóźnienia i powtarzania wyborów była mała frekwencja na zebraniach wiernych. Pomimo udziału w wyborach poniżej 50% uprawnionych parafian gubernator zatwierdził wyniki wyborów w Będzinie w latach 1902, 1905, 1909, 1911 i 1913, a w Pogoni w 1913 r. i Sielcu Nowym w 1914 r. W Będzinie w 1909 r. wybrano czterech członków dozoru, a w Sielcu Starym w 1908 r. i Pogoni w 1913 r. przewodniczącego. Gubernator pomimo naruszenia prawa zatwierdził wyniki elekcji w Sielcu Starym. Średnia znanego wieku wybranych wynosiła 50 lat. W Będzinie jeden członek dozoru pełnił urząd przez całe dwie kadencje, a dwóch przez dwie niepełne. W Sosnowcu dwie osoby wchodziły w skład dozoru przez dwie kadencje. Wśród członków dozoru w Sielcu Nowym w 1914 r. znalazł się dyrektor koncernu.

W częściowo zachowanych wynikach wyborów do Dozorów Kościelnych w Zagłębiu Dąbrowskim z lat 1892-1913 frekwencja wynosiła średnio 57,5%. Wyższa była ona w starych parafiach wiejskich, mających siedziby w osadach handlowo-rzemieślniczych i osadach przemysłowych oraz w nowych parafiach w osadach przemysłowych, wahała się średnio od 62,6 do 65,5%. Udział wiernych w wyborach wyraźnie był niższy w starych parafiach we wsiach Targoszyce i w części Siemonia, a także osadach przemysłowych w starej parafii w Grodźcu oraz w nowej w Strzemieszycach Wielkich. W Targoszycach i Strzemieszycach Wielkich zdecydowały o nich konflikty wewnątrz społeczności wiernych, a w Grodźcu chyba zdominowanie jej przez miejscowego potentata gospodarczego. Frekwencja wyborcza była znacznie wyższa w nowych parafiach we wsiach średnio wynosząc 77,3%. Powstanie nowej parafii w małych i średniej wielkości społecznościach wyzwało wysoką aktywność. Jednak antagonizmy wewnątrz

---

³⁸ APKat, Akta miasta Sosnowca, sygn. 22, 408, 409, 654, 657, 674, 731, 772, 773; APŁódź, RGP-Adm, sygn. 6302, 7920, 8654, 8731, 8779.

społeczności parafian w Bobrownikach i Łęce wyraźnie ją obniżyły. Najniższy był udział wiernych w wyborach w parafiach miejskich zarówno w starej w Będzinie jak i nowych w Sosnowcu, sięgając średnio 18,7%. W dwóch wielkich miastach zanikały silne więzi lokalne, w tym religijne. Postępował w nich także proces laicyzacji społeczeństwa.

Znane są stosunkowo rzadkie przypadki opóźnienia przeprowadzenia wyborów do Dozorów Kościelnych sięgające do dwóch lat. Miały one miejsce pojedynczo w starych parafiach: wiejskich w Przybnowie i Sączowie, w osadach handlowo-rzemieślniczych w Krompolowie, Koziegłowach i Mrzygłodzie oraz nowej w osadzie przemysłowej Dąbrowa Górnicza. Tylko w starej parafii wiejskiej Siemoni zdarzyły się one dwukrotnie. Wydaje się, że zaważyły na nich niedopatrzienia ze strony naczelnika powiatu, któremu podlegało w tym względzie ponad 30 parafii rzymskokatolickich.

Wiek wybranych członków Dozorów Kościelnych w regionie wynosił średnio 50 lat. Niższy był w starych parafiach wiejskich i mających siedziby w osadach przemysłowych oraz nowych wiejskich, wahając się średnio od 41 do 48 lat. Natomiast wyższy był średni wiek członków w starych parafiach mających siedziby w osadach handlowo-rzemieślniczych oraz nowych wiejskich, wahając się średnio od 52 do 54 lat. Członkami dozorów wybierano dojrzałych życiowo mężczyzn, jednak nie starszych. Społeczności wiernych zdawały sobie sprawę, że starcy nie podążają obowiązkom ciężącym na nich nie tyle ze względów fizycznych, co umysłowych.

Pod względem statusu społecznego w wiejskich starych i nowych parafiach wśród członków Dozorów Kościelnych dominowali mało i średniorolni chłopi, a w starych w osadach handlowo-rzemieślniczych i nowych w osadach przemysłowych duży udział mieli bogaci. W nowych parafiach w osadach przemysłowych w Dąbrowie Górniczej trzykrotnie członkami wybrano dyrektorów huty i kopalni oraz Myszkowie jeden raz przemysłowca, a w nowej miejskiej w Sielcu Starym także raz dyrektora koncernu. Wbrew prawu członkami dozorów wybrano dwukrotnie wójta gminy administracyjnej w starych parafiach wiejskich w Siemoni i Wojkowicach Kościelnych. Gubernator prawdopodobnie nie zauważył naruszenia prawa z powodu braku odpowiedniej informacji ze strony naczelnika powiatu i zatwierdził go na urząd w Wojkowicach Kościelnych. W parafiach wiejskich o wyborze decydował głównie autorytet, a w osadach i miastach znaczenie miał posiadany majątek.

Prawdopodobnie stosunkowo rzadko występowało zjawisko wielokrotnego pełnienia urzędu członów Dozorów Kościelnych. W starych parafiach wiejskich w Chruszczobrodzie i Koziegłówkach piastowały je podwójnie po dwie osoby, a w Ciągowicach, Przybynowie, Sączowie i Targoszycach po jednej. W starych parafiach w osadach handlowo-rzemieślniczych w Siewierzu dwie osoby były członkami przez trzy kadencje i we Włodowicach jedna, natomiast w Koziegłówkach, Mrzygłodzie i Włodowicach po jednej przez dwie. W starych parafiach w osadach przemysłowych w Gołonogu i Czeladzi trzech członków pełniło urzędy przez dwie kadencje. W nowej parafii w osadzie przemysłowej w Dąbrowie Górniczej jedna osoba była członkiem przez trzy kadencje, a dwie przez dwie, w tym jedną niepełną. W nowej parafii miejskiej w Sosnowcu-śródmieściu dwóch członków pełniło urząd przez dwie kadencje. W starej parafii miejskiej w Będzinie małe zainteresowanie wyborami spowodowało powołanie na drugą kadencję przez gubernatora dwóch członków spośród składu poprzedniego dozoru. Wydaje się, że wierni wybierali osoby ponownie do dozoru tylko gdy spełniły one ich oczekiwania.

Ustawa o dozorach nie przewidywała wyboru jego przewodniczących. Jednak w starych parafiach wiejskich jeden raz w Chruszczobrodzie, Ciągowicach, Koziegłówkach i Przybynowie oraz dwukrotnie w Niegowej, a także jeden raz w nowej wiejskiej w Niegowonicach, starej w osadzie handlowo-rzemieślniczej Żarki oraz nowej w osadzie przemysłowej w Myszkowie zebrania wiernych powołały na ten urząd miejscowych ziemian. W starych parafiach w osadach przemysłowych prezesami dozorów wybrano dyrektora kopalni w Gołonogu, ziemianina i przemysłowca dwukrotnie w Grodźcu, a jeden raz w nowej w Zawierciu dyrektora fabryk. Wyboru przewodniczących o nieznanym statusie społecznym dokonano także w nowych parafiach w osadach przemysłowych w Strzemieszycach Wielkich trzykrotnie i Zawierciu jeden raz, a także w parafiach miejskich raz w Będzinie oraz sosnowieckich w Pogoni i Sielcu Starym. Tylko w Będzinie, Koziegłówkach i Sielcu Starym nie zostali oni zatwierdzeni przez gubernatora. Prawo zostało naruszone chyba przez niedopatrzienia naczelnika powiatu. Wierni powołując na urząd prezesów dozorów ziemian, przemysłowców i dyrektorów wielkich przedsiębiorstw odwoływali się do tradycji kolatorów, licząc przy tym na ich zaangażowanie finansowe w życie parafii.

Wydaje się, że Dozory Kościelne w regionie na przełomie XIX i XX w. były ograniczonymi formami demokracji lokalnej, które dobrze spełniały swoje zadania, zarządzając finansami i nieruchomościami parafii. Tylko w Mrzygłodzi dwaj członkowie dozoru dopuścili się samowoli i podjęli decyzję o inwestycjach budowlanych bez zgody pozostałych. Udział przedstawicieli administracji rządowej w dozorach wynikał głównie z faktu otrzymywania przez parafie niskoprocentowanych i długoterminowych kredytów na budowę i rozbudowę obiektów kultu religijnego od Banku Państwa. Trudno uznać Dozory Kościelne za narzędzia ingerencji Cesarstwa Rosyjskiego w życie Kościoła rzymskokatolickiego, a raczej były one próbą jego uspołecznienia.

DOROTA ROSIŃSKA

Church supervisions in Dąbrowa Górnicza district on the term of XIX and XX century

Summary

Church supervisions in this region on the term of XIX and XX century were limited form of local democracy, which well performed their functions in the supervision of the finances and properties of the parish. Only in Mrzygłód two members of the supervision arbitrarily made the decision concerning building investments without the others members consent. The share of governmental administration representatives in the supervisions resulted from the fact, that the parishes obtained low percentage and long term loans to build and to extend religious cult objects from the National Bank. It is difficult to treat the supervisions as the instrument of Russian State intervention in the life of Roman Catholic Church, the supervisions were rather the probation of activity in social work in the society.

Translated by Jolanta Nader

Dorota ROSIŃSKA – nauczycielka historii i wiedzy o społeczeństwie.

pusta